Att se människan i samhället – och samhället i människan

Ett samtal mellan
Stefan Morén och Robert Grahn

ur boken

Eva Wikström, Katarina Hollertz
& Magdalena Elmersjö (red.)

Röster och möten

En jubileumsskrift om FORSA, Förbundet för forskning och praktik i socialt arbete

Arkiv förlag 2026

ARKIV FÖRLAG · arkiv@arkiv.nu · www.arkiv.nu

i samarbete med

FORSA · www.forsa.nu

FÖRSLAG PÅ KÄLLANGIVELSE:
”Att se människan i samhället – och samhället i människan. Ett samtal mellan Stefan Morén och Robert Grahn” (2026) i Eva Wikström, Katarina Hollertz & Magdalena Elmersjö (red.), *Röster och möten. En jubileumsskrift om FORSA, Förbundet för forskning och praktik i socialt arbete*, s. 51–64. Lund: Arkiv förlag, https://doi.org/10.13068/9789179244101.

Det här kapitlet ur en e-bok från Arkiv förlag distribueras fritt genom *open access*. Titeln finns också tillgänglig i tryck med ISBN: 978 91 7924 409 5.

Verket är upphovsskyddat enligt en upphovsrättslicens från Creative Commons: erkännande, icke-kommersiell, inga bearbetningar (CC BY-NC-ND), som medger icke-kommersiell användning och spridning i oförändrat skick så länge källan anges.

Illustration på sidan 63: Karin Nyberg

© Författarna/FORSA/Arkiv förlag 2026

E-bok (PDF) 2026
Beständig länk: https://doi.org/10.13068/9789179244101
ISBN: 978 91 7924 410 1

KAPITEL 4

Att se människan i samhället – och samhället i människan

Ett samtal mellan Stefan Morén och Robert Grahn om socialt arbete, teoriutveckling och FORSA

Presentation

I det här samtalet möts Robert Grahn och Stefan Morén. Robert är socionom och filosofie doktor i socialt arbete samt verksam som universitetslektor vid Umeå universitet. Han har en bakgrund inom öppenvårdsbehandling för ungdomar och forskar om substansberoende, socialtjänstens arbete och sociala insatser för utsatta grupper. Stefan är professor emeritus i socialt arbete vid Umeå universitet och har varit tongivande inom utvecklingen av teori som är till för och baserad på det sociala arbetets praktik. Robert Grahn och Stefan Morén har båda rötter i socialt arbete, de har båda gått vägen från praktik till akademi och båda bär på en stark övertygelse om att socialt arbete inte kan förstås utan att teori och praktik hålls samman.

Under flera decennier var Stefan en av de personer som bidrog till att forma ämnet socialt arbete som akademisk

disciplin i Sverige. Många socionomer känner också till honom som författaren bakom *Förändringens gestalt*,[1] en bok som kommit att prägla generationer av socionomers sätt att förstå sitt framtida yrke.

Robert Grahn kommer från en senare generation. Han läste själv *Förändringens gestalt* som socionomstudent och arbetar i dag som lärare och forskare inom socialt arbete. Samtalet blir därför inte bara en intervju utan också ett möte mellan generationer, där frågor om det sociala arbetets historia, nutid och framtid får ta plats.

Det är också ett samtal om FORSA:s betydelse. Inte bara som organisation utan som en plats där idéer kunnat utvecklas, relationer byggas och forskare växa. Men framför allt är det ett samtal om det sociala arbetet: hur det kan förstås, varför det behöver ett eget språk och vad som händer när människor vågar utsätta sig för praktiken i stället för att hålla den på avstånd.

Människan i samhället – samhället i människan

Stefan Morén tillhör de personer som varit med under nästan hela den moderna historien för ämnet socialt arbete i Sverige. Men han har inte alltid befunnit sig i akademin. Innan forskarutbildningen arbetade han under tio år inom socialt arbete, både på behandlingshem för personer med missbruksproblem och inom socialtjänsten. Denna bakgrund kom att prägla hela hans forskargärning.

1. Stefan Morén, *Förändringens gestalt. Om villkoren för mänskligt bistånd*. Stockholm: Publica 1992.

Ett av de mest centrala perspektiven i Stefans tänkande är att det sociala arbetet alltid befinner sig mellan individen och samhället. ”För socialarbetaren handlar det om att se människan i samhället – men också om att se samhället i människan”, säger han. Det är en formulering han återkommer till och som sammanfattar mycket av hans syn på socialt arbete. Stefan menar att socialarbetare ständigt verkar i ett spänningsfält där individuella erfarenheter, relationer och livsöden är sammanvävda med samhälleliga strukturer, villkor och maktförhållanden. Om fokus läggs helt på individen riskerar de samhälleliga orsakerna till utsatthet att försvinna ur sikte. Om fokus läggs helt på strukturerna riskerar människan att försvinna. Det sociala arbetets uppgift är att hålla båda perspektiven levande samtidigt.

Samtalet tar sin början i *Förändringens gestalt*. Robert berättar att boken fortfarande har en särskild plats hos många socionomer som utbildades under 1990-talet och början av 2000-talet. Han minns själv hur den dök upp tidigt under socionomutbildningen: ”Den boken, för mig som ganska ny student, gav intryck. Jag minns den än i dag. Det finns delar i den som jag fortfarande bär med mig. Som ligger som en liten grundsten i hur jag ser på socialt arbete och hur socialt arbete ska bedrivas praktiskt.”

Det visar sig snabbt att han inte är ensam. När han återförenas med gamla kurskamrater flera decennier senare och nämner att han ska träffa Stefan Morén reagerar alla på samma sätt. Stefan själv har nyligen återvänt till boken efter många år på avstånd från akademin. Det är en upplevelse som överraskar honom.

Att utveckla ett språk för socialt arbete

Ett framträdande tema i samtalet är språk. Stefan återkommer flera gånger till att socialt arbete behöver ett eget teoretiskt språk. Inte för att skapa avstånd till praktiken utan tvärtom för att kunna förstå den. Han beskriver hur socialt arbete som akademiskt ämne under de första åren saknade ett eget teoretiskt språk. Ämnet hämtade sina begrepp från andra discipliner. Stefan berättar: ”När jag kom in i bilden som doktorand 1982 var ämnet alldeles nytt. Då fanns ju ingen egen teori för socialt arbete, utan vi lutade oss emot andra etablerade ämnen som sociologi, psykologi, statsvetenskap och samhällsekonomi.”

För Stefan blev detta ett tomrum som behövde fyllas. Hans avhandling *Organisationens mänskliga insida* från 1988 blev ett första steg.[2] Där studerade han organisationer inifrån och ut och analyserade de budskap som förmedlades mellan olika nivåer i organisationen. Ett resultat som gjorde starkt intryck på honom var hur socialarbetare genom organisationens språk och dess ”underförstådda koder” förväntades ”hålla en viss distans till klienterna, att inte komma för nära. Som ett eko från den socialadministrativa strukturen.”

Robert beskriver hur *Förändringens gestalt* hjälpte honom som student att få just ett sådant språk som Stefan sökt, ett teoretiskt språk för det sociala arbetet som hjälper en att förstå praktiken. Stefan betonar att teorier dock aldrig får bli frikopplade från erfarenheter. Tvärtom måste de hela tiden hämtas ur praktiken och återvända till praktiken:

2. Håkan Larsson & Stefan Morén, *Organisationens mänskliga insida. Om det sociala arbetets utvecklingsmöjligheter*. Umeå: Institutionen för socialt arbete 1988.

”Den nya kunskapen måste genereras ur praktiken. Man måste ständigt utsätta sig för praktiken.” Att ”utsätta sig för praktiken” handlar om mer än att samla data eller göra intervjuer. Det handlar om att låta sina egna idéer prövas mot verkligheten. Om att vara beredd på att teorier måste omprövas när de möter människors erfarenheter. Robert fångas av formuleringen: ”Det är häftigt det du säger om att våga utsätta sig för praktiken. Det säger någonting om hur du tänker kring akademin. Akademin kan vara lite feg ibland. Vi törs inte möta verkligheten där ute.”

Stefan håller fast vid det perspektivet. För honom har forskning aldrig handlat om att skapa teorier på avstånd från vardagens sociala arbete. Forskningen måste i stället växa fram i mötet med människor, verksamheter och professionella erfarenheter. När Robert frågar om vad som är viktigast inför framtiden återvänder Stefan till det som varit kärnan i hans tänkande under hela karriären: ”Socialarbetarens uppgift är att företräda och bistå förfördelade och utsatta människor i samhället.” Han menar att detta är det sociala arbetets grundläggande professionsuppdrag. Ett uppdrag som ytterst inte kommer från organisationen utan från samhället. ”Det handlar om samhällets moraliska uppdrag till socionomprofessionen: att företräda och bistå utsatta människor.”

För att kunna utföra sitt uppdrag måste socialarbetaren utveckla ett särskilt professionellt seende. En intressant del av samtalet handlar om Stefans möte med verksamheten Oden i Skellefteå – som bland annat arbetar med människor med missbruksproblem – under de sista åren före pensioneringen. Forskargruppen ville studera metoder i socialt arbete. Men vad de fann ledde dem delvis på andra

vägar. Socialarbetarna på Oden utgick från att klienterna i många fall visste sina mål och att de också satt inne med lösningarna. Stefan säger: ”Av socialarbetarna krävdes alltså en följsamhet i dubbel bemärkelse: man följer klientens mål, men också dennes metod för att uppnå målet. Man måste alltså vara öppen inför frågan: Vem är det som sitter inne med metoden?”

För Stefan Morén ledde detta till en insikt som har präglat hans tänkande: kunskap handlar inte enbart om att tillämpa forskningsbaserade metoder, utan också om att skapa villkor där människor själva kan utveckla lösningar. Denna kunskapssyn ligger nära Stefans förståelse av att relationen mellan klient och socialarbetare är central för att förändring ska kunna ske. Men det är också viktigt att förstå att relationsarbetet ofta präglas av risktagande: ”Insatserna i socialt arbete balanserar mellan två risktaganden. Att tränga sig på och att kränka när man borde låta vara, eller att överge när man borde stå kvar. Att stå kvar med sitt erbjudande om mänskligt bistånd, men utan att kränka och att tränga sig på, det är en central aspekt av socialt arbete.”

Huset socialt arbete

Ett av Stefans bestående bidrag till utbildningen i socialt arbete är modellen ”Huset socialt arbete”. Den utvecklades som ett pedagogiskt verktyg för att hjälpa studenter att förstå sambandet mellan teori, praktik och profession. När Robert berättar att modellen fortfarande används blir Stefan uppenbart överraskad: ”Menar du att ni använder det fortfarande, det där huset?” Svaret är ett entusiastiskt ja.

Än i dag används modellen när studenter kommer tillbaka från sin verksamhetsförlagda utbildning. Robert beskriver hur den hjälper studenterna att analysera sin praktik på flera nivåer samtidigt: ”Det är skitläckert att sitta i rummet och lyssna på de här studenterna. Hur de får ihop det. De fattar hur metod och teori hänger ihop och att det finns det här med perspektiv på människan.”

För Stefan var huset ett sätt att synliggöra att socialt arbete består av flera olika kunskapsnivåer. Genom bilden av ett hus med flera våningar ville han visa att professionell kunskap består av just flera plan på en gång: ”Att vara professionell innebär att vara bra på att göra det man gör, men det innebär också att man är bra på att veta på vilka grunder man gör det man gör.”

Han ville att studenterna skulle förstå att professionellt arbete inte bara handlar om handling utan också om reflektion. Den forskningsbaserade utbildningen ger redskap för att förstå, analysera och kritiskt granska den egna praktiken. Det är kombinationen av praktik och reflektion som skapar professionell kompetens. Stefan utvecklar: ”Om socionomutbildningen vore en yrkesskola skulle man bara behöva känna till våningarna ett och två. Men eftersom det är en vetenskapligt grundad professionsutbildning så behöver man känna till samtliga nivåer och hur man orienterar sig mellan de olika rummen.”

Det handlar om mer än att lära sig metoder. Det handlar om att förstå varför man använder en metod, vilka teorier den bygger på och vilken människosyn som ligger bakom den.

Handen i handsken

Samtalet återkommer flera gånger till en fråga som blivit alltmer aktuell under senare år: relationen mellan metod och profession. Robert beskriver hur dagens sociala arbete ofta påverkas av krav på evidensbasering och manualbaserade arbetssätt. Stefan är inte emot metoder. Men han menar att metoder aldrig kan förstås isolerat. Han återkommer till den metafor som blivit ett av hans mest citerade bidrag i ämnet, den som handlar om handen och handsken: ”Om metoden betraktas som en handske, en arbetshandske, så är relationsskapandet handen som gjuter liv i denna handske, som gör att saker och ting kan hända.”

Handsken är verktyget, metoden eller modellen. Handen är relationen, omdömet och socialarbetarens professionella förmåga. ”Man måste ha en varm hand i handsken. Och det är det som jag fortfarande tror att man inte riktigt har förstått”, säger Stefan.

Synsättet bakom handen och handsken utvecklades bland annat genom den tidigare nämnda forskningen i verksamheten Oden, där Stefan mötte socialarbetare som utgick från att klienterna ofta själva bär på lösningarna. Det gjorde starkt intryck på honom och stärkte hans övertygelse om att socialt arbete inte kan reduceras till en fråga om att välja rätt metod.

När samtalet kommer in på socialarbetares villkor beskriver Stefan en förändring som han ser som särskilt viktig, nämligen framväxten av en starkare professionell identitet: ”Socialarbetare har en större professionell medvetenhet i dag än när jag kom ut som socialarbetare.” Förändringen hänger nära samman med utbildningens utveckling och den ökade forskningsanknytningen.

Samtidigt varnar Stefan för det han tidigare kallat professionell självbegränsning. Han menar att socialarbetare ibland underskattar sin egen kompetens. Det handlar inte om att förneka att arbetet är svårt, tvärtom: ”Man klagar över att arbetsuppgifterna är svåra och krävande, när det i stället borde vara så att man upplever sitt arbete som en stimulerande utmaning. Inom vilken annan kvalificerad profession klagar man över för svåra arbetsuppgifter?” Robert känner igen resonemanget från sina egna studier av fältarbete. Där möter han socialarbetare som visar ett starkt professionellt självförtroende.

När Stefan beskriver hur det sociala arbetet har förändrats under hans yrkesliv pekar han framför allt på en sak: professionaliseringen. När han började arbeta under 1970-talet användes knappast ens begreppet profession. ”Arbetsuppgiften definierades helt enkelt av den verksamhet eller organisation där man arbetade”, förklarar han. På samma sätt identifierade sig socialarbetarna i första hand med den organisation där de var anställda. För att beskriva detta använder Stefan en träffande metafor hämtad från Woody Allens film *Zelig*: ”Socialarbetare hade en benägenhet att smälta in i den socialadministrativa regeltapet som man för tillfället stod framför.” Resultatet blev att den professionella identiteten riskerade att bli svag. I dag ser han en annan situation: ”Socialarbetare har större självförtroende i dag, inte minst teoretisk medvetenhet och dito självförtroende.”

När Stefan talar om professionen återkommer han ofta till uppdraget. Från vem får socialarbetaren egentligen sitt uppdrag? Svaret är mer komplext än det först kan verka. Det kan tyckas självklart att uppdraget kommer från organisationen där socialarbetaren är anställd som

socialsekreterare, kurator eller behandlare. Men det är inte hela bilden. Klienternas behov är också en del av uppdragets grund. ”Det är lika naturligt att säga att uppdraget kommer från klienten”, menar Stefan. Dessutom finns ett tredje perspektiv, som Stefan formulerar så här: ”Det är samhällets uppdrag till professionen socionomer att på olika sätt företräda och bistå medborgare som av olika skäl hamnar i utsatta livssituationer.”

Stefan beskriver socialt arbete som ett moraliskt samhällsuppdrag. Det innebär också att socialarbetare ibland kan behöva stå i konflikt med sin egen organisation för att värna klientens behov. ”Socialarbetare kan ibland behöva verka i ett motsatsförhållande till den egna organisationens uppdrag och mandat.”

Pionjärandan och FORSA som växtplats

När Stefan Morén minns FORSA:s första år återkommer han till känslan av att vara med om något nytt. Konferensen i Lövånger 1984 blev en viktig milstolpe. Han minns framför allt vad FORSA betydde för unga forskare. De återkommande konferenserna skapade möjligheter att pröva tankar, presentera forskning och bygga nätverk: ”Vi kände ett slags pionjäranda, att vi fick vara med om att starta något helt nytt. Det var en skola som var ovärderlig. Vi lärde känna varandra och vågade. Vi utbytte erfarenheter och lärde oss.”

När Stefan Morén antogs som doktorand 1982 var socialt arbete fortfarande ett mycket ungt akademiskt ämne. Hans berättelse handlar därför inte bara om hans personliga utveckling som forskare utan också om det sociala

arbetets utveckling som akademiskt ämne och profession. För Stefan och många andra var FORSA särskilt betydelsefullt på grund av det internationella inslaget. Bengt Börjeson, den förste professorn i socialt arbete, hade till den första FORSA-konferensen i Lövånger bjudit in forskare och studenter från School of Human Services i New Hampshire. ”Besökare från Amerika alltså, vilken grej!”, minns Stefan.

För unga doktorander från Umeå blev detta en öppning mot världen. För Stefan fick resan till USA året därpå stor betydelse. Den ledde till samarbeten och nya perspektiv. Men kanske viktigast av allt blev insikten att ny kunskap inte alltid måste komma utifrån. När Stefan vid ett senare tillfälle träffade en forskare som han länge beundrat i Berkeley i Kalifornien blev han besviken. Det blev en viktig lärdom: ”Allt är inte så märkvärdigt som kommer från den större världen. Det gäller att våga tro på sig själv och de egna perspektiven.”

För Stefan hade FORSA inte enbart betydelse som kunskapsarena utan som en miljö där forskare kunde växa in i sin egen röst utan att omedelbart utsättas för den hårdaste akademiska konkurrensen och kritiken. En arena där man kunde utveckla både kunskap och självförtroende.

Reflektioner

Det som framträder i detta samtal är bilden av ett livslångt engagemang för socialt arbete som kunskapsområde och profession. Stefan Moréns berättelse är på många sätt berättelsen om socialt arbete som akademiskt ämne i Sverige. Stefan var med från början, när ämnet fortfarande

sökte sitt språk och sina teoretiska utgångspunkter. Han har bidragit till att utveckla perspektiv som hjälpt det akademiska ämnet att stå på egna ben. Samtidigt har han aldrig tappat kontakten med praktiken. Genom hela samtalet återkommer samma grundläggande tanke: socialt arbete handlar om relationer. Relationen mellan människa och samhälle. Mellan teori och praktik. Mellan forskning och erfarenhet. Mellan socialarbetare och klient.

Stefan beskriver inte socialt arbete som en samling metoder eller organisatoriska uppgifter. För honom handlar det om någonting större. Om människors utsatthet. Om relationers betydelse. Om förmågan att förstå både individen och samhället. Flera teman löper som röda trådar genom samtalet. Ett är vikten av att utveckla ett eget språk för socialt arbete. Ett språk som hjälper professionen att förstå sina uppdrag och sitt ansvar. Ett annat är betydelsen av att ständigt låta sig utmanas av praktiken, eller, som Stefan säger, ”översköljas” av den. Ett tredje är professionens självständighet och självförtroende. Ett fjärde är FORSA – inte bara som organisation utan som en mötesplats där idéer får växa och människor utvecklas.

När samtalet närmar sig sitt slut återkommer Stefan till det som kanske är hans viktigaste budskap: att socialt arbete i grunden handlar om att värna ett särskilt sätt att se världen. Ett professionellt seende som gör det möjligt att upptäcka både människors utsatthet och de samhällsvillkor som skapar den. Kanske är det detta som gör att hans tankar fortfarande lever kvar hos studenter, forskare och socialarbetare långt efter att han själv lämnat föreläsningssalarna. De påminner om något grundläggande: att socialt arbete inte bara är ett yrke, utan också ett moraliskt uppdrag.

teoriplanet
individ
samhälle
MIN METOD
DET MORALISKA UPPDRAGET
praktikplanet

Stefans medskick till framtidens socialarbetare är enkelt men samtidigt djupt: ”Socialarbetaren bär på samhällets moraliska uppdrag till professionen: att företräda och bistå människor i samhället som befinner sig i utsatta livssituationer.” Och kanske sammanfattar följande ord både hans egen forskargärning och det sociala arbetets kärna: ”Det handlar också om att vårda det professionella seendet: att se människan i samhället, men också att se samhället i människan.”

Det är, som han själv säger, ett mycket fint uppdrag.